

Микола ВЕГЕШ, кандидат історичних наук

ДО ПИТАННЯ ПРО ДІЯЛЬНІСТЬ УРЯДУ КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ В ЕКЗИЛІ (1939–1941 рр.)

Під час окупації Карпатської України військами гортистської Угорщини Августин Волошин та ряд членів його уряду емігрували за кордон. "У зв'язку з окупацією угорськими військами Закарпатської України, – розповідав Волошин під час допиту в Лефортові 24 травня 1945 р., – я втік в м. Прагу за маршрутом: із Хуста в Клуж (Румунія) – Темешуара (Румунія). Потім поїхав в Югославію – в Белград, де пробув 4 дні. Із Белграда поїхав до м. Загреб, де пробув 7 днів. З м. Загреб переїхав до курортного містечка Югославії Цирквениця, де пробув 11 днів. Опісля знову повернувся в м. Загреб і звідти через м. Відень переїхав в м. Берлін, де пробув півтори місяця. З Берліну поїхав до Праги в травні 1939 р."¹. Карпатську Україну також покинули Ю. Ревай, А. Штефан, С. Росоха, І. Рогач, В. Комаринський, І. Перевузник та ін.

В "Особовій справі А. І. Волошина" знаходяться два листи до керівників гітлерівської Німеччини (Меморандум уряду Карпатської України в екзилі до Й. Ріббентропа від 30 листопада 1939 р. і Меморандум до Гітлера від 11 липня 1941 р.). "З опрацьованих матеріалів очевидно: опинившись на вигнанні, провідні діячі українського напрямку залишались стійкими прибічниками соборності, робили максимально можливе, аби світ не забув кривди, заподіяні на Закарпатті 1939–41 рр."². До цього додаю, що емігрантський уряд Волошина не тільки інформував Німеччину про ситуацію в Карпатській Україні, але й пропонував свої шляхи виходу із становища, яке склалося після приходу угорців. Так, у Меморандумі від 30 листопада 1939 р. А. Волошин, Ю. Ревай, А. Штефан і С. Клочурак висунули ідею об'єднання Карпатської України з Словаччиною. Вони переконували Ріббентропа, що в результаті такого політичного державного союзу стабілізується становище Німеччини: " 1. Карпатська Україна перестала би бути суб'єктом радянської експансії у Середній Європі. 2. Велика Німеччина внаслідок цього була би гарантована від небажаних стратегічних і політичних переваг Радянського Союзу в Середній Європі. 3. Велика Німеччина досягла би на сході ніким не контрольований доступ до румунських джерел сировини. 4. Велика Німеччина, надаючи більшого значення своєму союзнику – Словаччині, в очах світу набула би більшої ваги"³. Єдиним недоліком цього проекту були б територіальні втрати

Угорщини. "Але і ці втрати, – писали керівники Карпатської України, – були би, власне кажучи, уявними, так як запропонований варіант дав би Угорщині такі переваги:

а) безпеку від Радянського Союзу, тому що вона б не мала з ним у даному випадку державного кордону;

б) всі клопоти через те, що робити з революційними елементами, відпали би;

в) Угорщина відокремилась би від населення, з яким угорський народ не має ніякої спорідненості чи будь-якого спільного як у етнічному, так і у культурному, політичному або мовному відношенні, що для Угорщини у теперішній час означає постійну небезпеку:

г) для слабких угорських фінансів відокремлення Карпатської України потягло би за собою велике розвантаження, оскільки Карпатська Україна є і тривалий час буде залишатися пасивною, збитковою.

Оскільки окупація Карпатської України юридично не визнана ні Великою Німеччиною, ні Радянським Союзом, ні Італією, ніщо не завадить з цього приводу запропонованій зміні державного статусу Карпатської України"⁴.

А.Волошин та його соратники запропонували також технічну сторону вирішення цієї проблеми. Вони вважали, що "до остаточного врегулювання державного статусу Карпатської України її територія повинна бути зайнята німецькою армією. Для визначення державної приналежності Карпатської України провести плебісцит. За пропозицією уряду Карпатської України з допомогою плебісциту вирішити чи залишиться Карпатська Україна в Угорщині, чи утворить зі Словаччиною федерацію. Право голосу мають усі громадяни, що проживали до 4 листопада 1938 р. на території Карпатської України. Контроль за плебісцитом довірити уряду Німеччини. Враховуючи ворожий настрій населення Карпатської України до Угорщини, український уряд упевнений, що плебісцит виніс би рішення утворити федерацію зі Словаччиною"⁵. Керівники Карпатської України відповіді на цей Меморандум не одержали.

Що стосується меморандуму до Гітлера від 11 липня 1941 р., то на сьогоднішній день його авторство не вдалося з'ясувати. В ньому намічений план побудови соборної Української держави:

"1. Після усунення Радянської влади на Україні оголосити українську державність.

2. Першим президентом і вождем українського народу визнати його превосходительство доктора права А.Волошина.

3. Президент скликає представників українського народу і пропонує оголосити Україну монархією.

4. Українським монархом стає один із кронпринців Великої Німецької імперії.

5. Німецького кронпринца кличуть на трон князів Володимира і Ярослава Мудрого, він приймає українське ім'я і греко-католицьку віру.

6. Бесарабія, Буковина і Карпатська Україна будуть входити в українську державу.

7. Руську православну церкву скасувати, а натомість оголосити греко-католицьку церкву державною. Вона на основі союзницьких традицій зв'язує нас зі святою римською церквою.

8. Україна гарантує свою державність самостійно.

9. Внутрішній організація української держави буде встановлена конституційними національними зборами.

10. Українська держава не буде розвивати важку промисловість. Це спричинило би непотрібну пролетаризацію країни і піддало би небезпеці європейського робітника"⁶.

І на цей меморандум уряд Німеччини не відповів. Необхідно відзначити, що уряд Карпатської України цими двома меморандумами не обмежився. Відомо, що аналогічні документи були направлені в Берлін 27 травня і 15 жовтня 1940 р. і 12 березня 1941 р. Безперечно, що вони змогли б "пролити доволі світла на дотичні проблеми"⁷.

Не припинялися зв'язки Проводу ОУН з урядом Карпатської України в екзилі. 21 липня 1939 р. між ними була укладена угода про дальшу співпрацю. В ній зокрема говорилося, що "обидві сторони твердо обстоюють становище невідривності Карпатської України від українських земель і заявляють, що принцип соборності українських земель не може бути порушений"⁸. Деякі дослідники, зокрема зарубіжні, вважають, що це є доказом того, що А.Волошин ні в чому не звинувачував провідників ОУН. Сучасний вітчизняний дослідник М.Болдичар притримується іншої точки зору про зустріч у Венеції: "...Делегація у складі А.Волошина, Ю.Ревая, А.Штефана й...В.Комаринського виїхала в Італію. Переговори відбулися у Венеції. Разом з Мельником були його секретар п.Барановський і професор Римського університету зі східних питань п.Онацький. Після детального розпитування про події, які відбулися в Карпатській Україні в 1938-1939 рр., Мельник запропонував членам уряду приєднати оцю територію до інших українських земель, для утворення "Самостійної України". Інформував Волошина про те, що таку ідею нібито підтримують усі українці за кордоном, які бажають діяти. Тут же Мельник пообіцяв уряду Карпатської України визволити її територію від Угорщини.

Однак ці пропозиції президент у вигнанні відкинув і заявив: "...моя мета полягає в тому, щоб удалити венгрів з території Карпатської України і зберегти її автономію"⁹. М.Болдижар вважає, що ще до того, як підписували договір, А.Волошин покинув Венецію, а документ міг підписати В.Комаринський. А.Волошин, будучи тверезим політиком, розумів, що в умовах, які склалися після окупації краю Угорщиною, створення самостійної України є справою нереальною. Він продовжував відстоювати принцип автономії краю в рамках єдиної Чехословаччини.

Як проходили переговори і чи підписував Августин Волошин цей документ? Це питання в деякій мірі прояснює "Особова справа А.Волошина". Наведемо відповіді Волошина на запитання слідчого НКВС майора Вайндорфа 19 червня 1945 р.

ЗАПИТАННЯ: Розкажіть про суть зробленої вами усної заяви слідству?

ВІДПОВІДЬ: На одному з минулих допитів я говорив про мою зустріч з "вождем" українських націоналістів в Берліні Андрієм Мельником. В дійсності ж я мав зустріч і розмову з А.Мельником не в Берліні, а в Італії. Про обставини, при яких відбулася зустріч і розмова з А.Мельником в Італії, я й хочу розказати слідству...

ЗАПИТАННЯ: При яких обставинах ви зустрілися і розмовляли з Андрієм Мельником?

ВІДПОВІДЬ: Знаходячись у Празі, до мене на квартиру в кінці серпня чи на початку вересня 1939 р. прийшли прем'єр-міністр Ревай Ю. і Комаринський – керівник при моєму уряді і повідомили, що "вождь" українських націоналістів Андрій Мельник запрошує мене – президента Карпатської України, їх і члена мого уряду міністра освіти Августина Штефана в Венецію (Італія) для політичних переговорів з питання дальнішої долі Карпатської України.

Яким чином і коли вони домовилися про зустріч і переговори з А.Мельником, я зараз не пам'ятаю. Я погодився вести переговори з А.Мельником і для цієї цілі поїхати до нього в Італію.

ЗАПИТАННЯ: Яким чином ви одержали документи на проїзд до Італії?

ВІДПОВІДЬ: Цим питанням я особисто не займався, документами на проїзд в Італію мене і інших членів делегації – Ю.Ревай, А.Штефана – забезпечив Комаринський. Наскільки я пам'ятаю, Комаринський від німецьких властей в Празі одержав на всіх нас перепустки... на право проїзду кордону і перебування в Італії.

ЗАПИТАННЯ: Перед від'їздом із Праги ви, Ю.Ревай, А.Штефан і Комаринський обговорили спільно ваш план розмов під час переговорів з А.Мельником?

ВІДПОВІДЬ: Цього я не пам'ятаю.

ЗАПИТАННЯ: Коли прибули для переговорів з А.Мельником в Італію?

ВІДПОВІДЬ: В Венецію через Відень ми прибули наступного дня.

ЗАПИТАННЯ: Де саме відбулись переговори з А.Мельником?

ВІДПОВІДЬ: Переговори відбулись в готелі на острові Лідо (Венеція), де вже чекав А.Мельник, його секретар і професор Римського університету.

ЗАПИТАННЯ: Назвіть, хто саме був присутній на ваших переговорах?

ВІДПОВІДЬ: При переговорах були присутні: Мельник Андрій, його секретар Барановський і професор Римського університету Онадський (або Онацький) – ідеолог українських націоналістів, який одночасно очолював українські націоналістичні організації в Італії, я – президент Карпатської України, прем'єр-міністр мого уряду Юлій Ревай, міністр освіти Августин Штефан і Комаринський – керівник пропаганди при мосу уряді.

ЗАПИТАННЯ: Як проходили переговори і які були прийняті рішення?

ВІДПОВІДЬ: Після обміну привітаннями проходили політичні переговори, повного змісту яких я не пам'ятаю. Добре пам'ятаю тільки те, що Мельник запропонував мені і решті членам делегації погодитися на приєднання території Карпатської України для утворення "Самостійної України".

Далі Мельник заявив, що ця ціль по створенню "Самостійної України" буде здійснена при допомозі українців, які населяють всі землі і вони ж допоможуть удалити угорців з території Карпатської України, яку останні окупували.

На пропозицію Мельника я згоди не дав і відповів, що моя ціль полягає в тому, щоб удалити угорців з території Карпатської України і зберегти автономію.

ЗАПИТАННЯ: Яку участь взяли в переговорах Ю.Ревай, А.Штефан, Комаринський, Онадський і Барановський?

ВІДПОВІДЬ: Ю.Ревай, А.Штефан, Комаринський, Онацький і Барановський також брали участь в цих переговорах, але із-за давності я не пам'ятаю змісту їх виступів.

ЗАПИТАННЯ: Яким шляхом повинні були відторгнути Радянську Україну від Радянського Союзу, а також Галичину і залучити українців для здійснення цих насильницьких актів?

ВІДПОВІДЬ: Якись плани на переговорах обговорювались, але не в детальній формі, однак із-за давності я не можу їх зараз пригадати.

ЗАПИТАННЯ: Які були прийняті рішення в ході переговорів?

ВІДПОВІДЬ: Кінцевих рішень прийнято не було.

ЗАПИТАННЯ: Який документ був вироблений і підписаний після переговорів?

ВІДПОВІДЬ: Документ не вироблявся і я особисте нічого не підписував, а про решту учасників переговорів не знаю.

ЗАПИТАННЯ: На чому тоді закінчилися переговори?

ВІДПОВІДЬ: Мельник, Онацький і Барановський запросили мене, Штефана, Ю.Ревай і Комаринського поїхати в Рим для продовження переговорів, але я від цього відмовився і поїхав з Комаринським в Прагу.

Мельник, Онацький, Барановський, Ревай Ю., Штефан поїхали в Рим, де продовжили переговори. Запрошення Мельника я розцінював як прагнення з його боку зробити на мене вплив і погодитися на його пропозиції в Римі, де б йому допомагали в цьому націоналістичні кола.

ЗАПИТАННЯ: Про що домовились названі особи в Римі?

ВІДПОВІДЬ: Не знаю.

ЗАПИТАННЯ: Вас Ю.Ревай, Штефан і інші особи інформували про результати переговорів в Римі?

ВІДПОВІДЬ: Після повернення Ю.Ревай і А.Штефана з Риму я з ними в Празі зустрічався і розмовляв неодноразово, але я зараз не пам'ятаю, чи інформували вони мене про результати переговорів з А.Мельником та його соратниками в Римі¹⁰.

Отже, опубліковані матеріали чітко доводять, що уряд А.Волошина, перебуваючи на еміграції, продовжував активно займатися політичною діяльністю. Велися переговори як з керівниками ОУН, так само, як велося жваве листування з представниками уряду Німеччини. Все це дає можливість відкинути попередні твердження істориків, що А.Волошин на еміграції повністю відійшов від політичної діяльності і займався виключно педагогічною та викладацькою.

ДЖЕРЕЛА

1. Центральний Архів Міністерства Державної Безпеки СРСР, Н - 17681, арк. 11-12.

2. Офіцинський Р. Дипломатичні зусилля уряду Карпатської України в екзилі (студія та документи) // "Молодь - Україні" (Наукові записки молодих учених Ужгородського державного університету). - 1994. - Т.1. - С.9.

3. ЦАМДБ СРСР, Н – 17681, арк. 75–76.
4. Там же, арк. 76.
5. Там же, арк. 77.
6. Там же, арк. 94–95.
7. Офіцинський Р. Названа праця. – С.12.
8. Химинсьць Ю. Закарпаття – земля української держави. – Ужгород, 1992. – С.85.
9. Болдижар М. Закарпаття між двома світовими війнами. – Ужгород, 1993. – С.113.
10. ЦАМДБ СРСР, Н – 17681- арк. 27–29.

Роман ОФІЦИНСЬКИЙ

ПОЛІТИЧНІ ОРІЄНТИРИ ПІДКАРПАТСЬКИХ ЧЛЕНІВ ДЕРЖАВНОЇ РАДИ ЧЕХОСЛОВАЦЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ У ЛОНДОНІ (1940–1944)

Повноцінна картина суспільно-політичного розвитку Закарпаття під час Другої світової війни немислима без скрупульозного з'ясування політичного кредо, всіх аспектів діяльності підкарпатських членів Державної ради Чехословацької республіки у Лондоні Павла Цібере (5 травня 1910 р., с. Залуж на Мукачівщині – ?) та Івана Петрущак (14 жовтня 1902 р., с. Радванка (тепер – мікрорайон м. Ужгорода) – 19 вересня 1961 р., Ужгород). Ставши членами Державної ради (заснована в жовтні 1940 р. в Лондоні экс-президентом ЧСР Е. Бенешом як дорадчий орган – передпарламент), П. Цібере (жовтень 1940 – березень 1944) та І. Петрущак (березень – листопад 1944) показали себе послідовними прибічниками різних суспільних орієнтацій. Однак об'єднуючим стержнем їхніх політичних поглядів стало тверде переконання про післявоєнні перспективи Підкарпатської Русі (Закарпатської України) винятково в складі домюнхенської Чехословаччини.

Важливим історичним джерелом, що дасть змогу висвітлити дану проблему належним чином, є матеріали кримінальної справи Міністерства державної безпеки СРСР, заведеної 1947–1948 р. на Павла Цібере, котра нам відома (1а), але поки що ґрунтовно неопрацьована, оскільки досі не передана в Державний архів Закарпатської області на збереження. Отже, лівову частку фактажу